

Мавріна О. С.

**МАТЕРІАЛИ ЩОДО ДВОРЯНСТВА НОГАЙЦІВ
У ФОНДІ ТАВРІЙСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО
ДВОРЯНСЬКОГО ДЕПУТАТСЬКОГО ЗІБРАННЯ
ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ АР КРИМ**

Серед татарських родів Криму, які домагалися прав на дворянство, привертають увагу роди, що мають ногайське походження. У фонді Таврійського Губернського Дворянського Депутатського Зібрання (далі ТГДДЗ), що нараховує близько 7000 справ (і значна частка їх стосується підтвердження прав на дворянство), вдалося виокремити тільки 12 справ, що стосуються роду Ногаєвих або ногайців загалом. Хронологія справ торкається кінця XVIII і початку XX століття. Справи є, безумовно, різними за інформативністю та об'ємом. У деяких тільки згадується рід Ногаєвих або ногайці, а інші проливають світло на історію цього роду у Криму.

Перші три справи, які можна віднести до раннього періоду – кінця XVIII – початку XIX століття, не пов'язані між собою, в більшості незакінчені, невеликі за об'ємом. В подальшому інформації щодо осіб, з якими були пов'язані ці справи, знайти не вдалося, оскільки в цей час процедура здобуття дворянського звання ще не була відпрацьована. Дев'ять інших справ, від 20-х років XIX століття до початку XX ст., пов'язані так чи інакше з 4-ма сімействами ногайців, або, як вони іменуються в документах, роду Ногаєвих, що у 20-ті роки XIX століття розпочали процес здобуття дворянського звання.

Справа “О предоставлении документов на доказательство дворянства от помещиков Ногая мурзы, Султанши мурзы, Хая мурзы, Аметши мурзы, прапорщика Фетула мурзы, Османа мурзы, Маметши мурзы, Кутлуши мурзы, Батыр мурзы, Шахмет мурзы, Казы мурзы, Муса мурзы, Осман мурзы, Батыр мурзы (двум документам на доказательство дворянства)” [ГААРК, ф. 49, д. 13, 3 л.] розпочата 17 червня 1796 року, незакінчена, має невелику кількість листів, але дуже розлогу назву, в якій перераховані 14 осіб поміщиків, що представили документи на дворянство. Першим вказаний дехто Ногай мурза, але більше ніяких даних про Ногай мурзу у справі не міститься. Можливо, документів

при відкритті справи було подано більше, але на сьогодні у справі збереглося тільки 3 листи.

Перший лист містить завірену копію указу Катерини II про присвоєння сержанту Фетла мурзі чину прапорщика 6 травня 1796 року, скріплену печаткою військової колегії 17 червня 1796 року, цим же числом, як ми бачимо, й відкрита справа. Копія завірена в м. Сімферополі в серпні 1797 року. Другий і третій листи цієї справи – оригінал ханської грамоти в поганому стані [ГААРК, ф. 49, д. 13, л. 3] й розшифрування грамоти [ГААРК, ф. 49, д. 13, л. 2], яка була зроблена, очевидно, також приблизно на час відкриття справи, про що свідчить папір, на якому писаний цей переклад (розшифрування). Переклад скоріше можна назвати чорновим записом, оскільки він написаний нерозбірливим почерком, і перекладено тільки окремі фрагменти. З огляду на те, що більше ніяких відомостей стосовно поміщиків, що подавали вищезазначені документи, віднайти не вдалося, ми можемо констатувати, що в 1796 році дехто поміщик Ногай мурза намагався отримати права на дворянство, але де проживав цей Ногай, які мав статки, сімейний стан, із матеріалів справи не зрозуміло. Окрім цього, виникає питання, чому всі ці особи об'єднані в одній справі?

Як було зазначено в попередньому дослідженні, ранні справи з фонду ТГДДЗ мають низку особливостей [Мавріна 2011, 50–51]. Кількісний аналіз справ щодо дворянства татар із фонду ТГДДЗ, що значаться під 1803 роком, показує, що їх налічується 63 – з них 2 справи 1791 року, 1 справа 1794 року, 1 справа 1796 року і 59 справ, розпочатих у 1797 році, то впливає, що вони як правило невеликі за об'ємом – мають від 1 до 3 листів, а також тільки дату відкриття справи за першим документом, що міститься в ній, і не мають дати закінчення, тобто закриття, справи. Таким чином, справи містять як правило по одному або по два документи – в основному це звернення щодо надання дворянського титулу, що залишились без розгляду. Справи, що значаться за описом під 1804 роком, є вже більшими за об'ємом і мають початкову і кінцеву дати, причому, як правило, дата початку справи відповідає року, за яким вона значиться в описі. Очевидно, справи, що стосувалися дворян Таврійської губернії, передавались після її створення в 1802 році до ТДДЗ з Новоросійської губернії [Мавріна 2011, 50].

Деяку інформацію про вищезазначені документи вдалося знайти у справі 1807–1837 рр. “О рассмотрении документов на доказательство дворянства татарских помещиков, присланных из Новороссийского губернского правления” [ГААРК, ф. 49, д. 206, 46 л.]. Як стає зрозуміло з матеріалів, Новоросійське губернське правління передало в Герольдію на розгляд документи, надіслані очільниками дворянства різних повітів, серед них значились і документи з Таврійської області від беїв, мурз і агів, що служили до приєднання Криму при дворі кримських ханів. Представлено перелік цих документів, що має загалом 61 позицію, документи турецькою і татарською мовами перераховані з 11-ї по 61 позиції. Під номером 18 міститься такий запис: “Нагай мурзы, Султанши мурзы, Хая мурзы и прочих”, тобто документи з справи № 13, але вказані не всі особи, що подали їх, а тільки перші три, в тій послідовності, як вони перераховані у справі [ГААРК, ф. 49, д. 206, л. 1 об.]. Слід зазначити, що окремі позиції цього переліку мали більш детальну інформацію, тобто не тільки від кого документи отримані, а і з якої родини походили прохачі. У нашому ж випадку інформація дуже лаконічна. Чи належали ці особи до однієї родини, чи були об’єднані в одну справу з якоїсь іншої причини – питання залишається відкритим.

Що стосується подальшої долі цих документів, то за рішенням Герольдії їх передали спочатку до Таврійського губернського уряду (отримані 11 вересня 1807 року) для перекладу з тим, щоб потім передати для розгляду у Дворянське Зібрання. Невідомо, перекладали ці документи чи ні, оскільки з 1809 по 1835 рік ніякої нової інформації до справи не додалося, й тільки в 1835 році ТДДЗ виявило, що документи не перекладені, й перекласти їх воно власними силами не може. У зв’язку з цим документи знову були передані до Таврійського губернського правління 16 вересня 1836 року [ГААРК, ф. 49, д. 206, л. 33–37]. У жовтні 1837 року ТДДЗ документів із перекладами ще не отримало [ГААРК, ф. 49, д. 206, л. 45–46 об.].

Про труднощі, з якими зіткнулася канцелярія Таврійського губернського правління під час перекладу документів, стає зрозуміло зі справи “О переводе с татарского языка документов о дворянском достоинстве баев и мурз, служивших при дворе Крымских ханов до присоединения Крымского полуострова к

России” [ГААРК, ф. 49, д. 1436, 80 л.]. Слід зазначити, що документи були перекладені й повернені в ТДДЗ тільки в липні 1840 року [Мавріна 2010, 18]. Залишається незрозумілим, що відбувалося з документами з 1809 по 1835 рік, і чому Зібрання зовсім не займалось цими справами?

Справа “О присылке Таврическим Дворянским Собранием в Таврический гражданский и уголовный суд подтверждение о дворянстве ногайца Куданета” [ГААРК, ф. 49, д. 229, 3 л.] розпочата 3 листопада 1808 року, теж невелика за об’ємом (має всього 3 листи). Як видно з матеріалів справи, в ТДДЗ з Таврійського громадянського карного суду (далі ТГКС) надійшов запит, датований 29 жовтня 1808 року щодо дворянства ногайця Куданета, що проживав в аулі Невкус Мелітопольського повіту. Такий запит був пов’язаний із карною справою, що розглядалася в Мелітопольському повітовому суді щодо “таємно взятого коня мерина з кінного табуна в урочищі Лозоватка”, який належав колезькому раднику Баязет бейю. У зв’язку з тим, що підсудний ногаєць Куданет стверджував, що він походить із ногайських мурз, але документів на дворянство не надавав, суд звернувся з запитом додаткової інформації. Як вказано в цьому ж запиті, благородне походження ногайця Куданета підтвердив начальник ногайських орд граф де Мезон (граф Яків де Мезон із 1808 по 1822 рік – начальник ногайських орд), який стверджував, що Куданет значиться у списках мурзою, а також колишній начальник у ногайських ордах колезький радник Баязет бей визнав Куданета своїм рідним братом.

У зв’язку з такими свідченнями ТГКС просить ТДДЗ надати інформацію, чи довів Баязет бей походження свого роду, а також дати роз’яснення суду, чому Баязет іменується “беєм”, а його підсудний брат “мурзою” [ГААРК, ф. 49, д. 229, 1–1 об л.].

4 листопада 1808 р. ТДДЗ розглянуло цю справу, і 9 листопада в ТГКС було направлено листа, в якому повідомлялось, що колезький радник Баязет бей разом із братом Навкусом Куданетом (Каданетом) числиться у списках дворян, представлених мелітопольським повітовим очільником дворянства Сілогубом, але документів на підтвердження походження роду в Зібрання надано не було. Щодо звання “бей” і “мурза” ТДДЗ підтвердило, що це є дворяни, не надаючи пояснень [ГААРК, ф. 49, д. 229, 3 л.].

Ще одна з ранніх справ – це справа “О предоставлении документов на доказательство дворянства сеитского звания ногайца Абдурамана Утемамбетова. Копии” [ГААРК, ф. 49, д. 409, л. 3]. Справа датується січнем 1814 року, нараховує 3 листи.

Відкриття цієї справи пов’язано із рапортом Зібранню начальника ногайців колезького асесора кавалера графа де Мезона від 16 грудня 1813 року, у зв’язку зі зверненням ногайця Абдурамана Утемамбетова, який просить про вилучення його з поселення і повернення до сеїтського звання, яке він мав раніше [ГААРК, ф. 49, д. 409, л. 1–1 об.]. Граф де Мезон вказує на те, що разом із рапортом надсилає до ТДДЗ оригінали документів – звернення Абдурамана і свідоцтво про сеїтське звання ногайця Абдурамана – документи у справі відсутні, як оригінали, так і копії.

23 січня 1814 року ТДДЗ розглянуло рапорт графа де Мезона, надіслало йому відповідь, із проханням передати ногайцю Абдурахману, що в разі наявності у нього документів, що підтверджують його дворянське походження, він повинен особисто представити їх у Зібрання [ГААРК, ф. 49, д. 409, л. 2]. На цьому означена справа була закрита, і чи поновлювалась вона у зв’язку з повторним зверненням, даних віднайти не вдалось.

Наступні 9 справ, огляд яких представлено далі, пов’язані між собою і проливають світло на історію роду ногайців у Криму та їхню боротьбу за привілеї. За хронологією першою є справа “О внесении в дворянскую родословную книгу рода Ногаевых (Темир бея, Менгли бея, Адила мурзы, Сеферши мурзы)” [ГААРК, ф. 49, д. 6548, 348 л.], яка представляє матеріали 4 сімейств ногайського походження, подані до комісії з розгляду магометанських та грецьких справ ТДДЗ у 1820 році, а пізніше повторно до ТДДЗ на отримання дворянських привілеїв за походженням. У описі справи наявна неточність у датуванні, вказано, що справа відкрита в 1810 році, а закрита в 1820 році. Можливо, спочатку у справі містилися звернення представників цього роду, подані в 1810 році, і вона була закрита в 1820 р. після проведення розгляду, але наразі документи 1810 року у справі відсутні, міститься тільки протокол засідання 1820 року та сімейні списки (хоча у справі й зустрічаються оригінали патентів кінця XVIII століття). Що ж до дати закриття справи, то справа поповнювалась документами аж до 1867 року.

Перше сімейство – це сімейство колезького регістратора Адиль мурзи Ногай оглу із трьома братами та їхніми синами: Халиль мурзою, поручником Мустафою мурзою (сини – Умерша мурза, Бахтиша мурза), титулярним радником Джеляль мурзою (сини – Кемаль мурза, Іслям мурза), що проживало в селищі Мамак Сімферопольського повіту. Друге – сімейство поміщика Азамат мурзи (син Менглі бей) із братами Аметчи мурзою (син Темір мурза) та Меметчи мурзою, проживали в с. Аратук Сімферопольського повіту та с. Джайчи Перекопського повіту. Третє – сімейство Сеферші мурзи із селища Казаклар Перекопського повіту; четверте – сімейство Максют мурзи із селища Аратук Сімферопольського повіту. Всі вказані сімейства надали докази, тобто свідоцтва про походження від володарного князя Едиге бея.

Слід зазначити, що в цій справі збереглися найбільш ранні документи, пов'язані зі спробами 4 сімейств роду Ногаєвих отримати дворянське звання (відносяться до 20-х років XIX століття). Справа досить об'ємна, нараховує 348 листів, але тільки перші 50 листів містять оригінальні документи раннього періоду, які стосуються всіх 4 сімейств [ГААРК, ф. 49, д. 6548, лл. 1–50]. Всі ж інші матеріали, що наявні у справі, стосуються іншого сімейства – нащадків Азамата мурзи, які продовжили боротьбу за привілеї і були затверджені у дворянському званні 4 січня 1867 року, а саме Менглі бея, сина Азамата мурзи, і Темір мурзи, сина Аметчи мурзи. Крім можливості простежити процес отримання дворянських привілеїв, документи справи також містять матеріал стосовно походження цього сімейства, служби, майна та сімейних зв'язків. У справі також наявний кольоровий малюнок родоводу “дворян Едиге бейських” [ГААРК, ф. 49, д. 6548, лл. 50–348].

Всі інші 8 справ в більшій або меншій мірі стосуються першого сімейства – сімейства Адиль мурзи. Що ж до 3 і 4 сімейств роду Ногаєвих, то більше ніяких даних про них віднайти не вдалось.

Справа “По прошенію Перекопского уездного предводителя дворянства Адиля мурзы Ногаева об определении Губернским Секретарем Николая Цириготи на службу в канцелярию Таврического Дворянского Собранія” [ГААРК, ф. 49, д. 841, 6 л.] не

містить практично ніякої інформації про це сімейство, але є підтвердженням того, що Аділь мурза Ногаєв у 1827 році дійсно обіймав посаду очільника дворянства Перекопського повіту. Тут містяться декілька документів за підписом Аділь мурзи стосовно зарахування губернського секретаря Ніколая Циріготі на службу в канцелярію очільника дворянства Перекопського повіту [ГААРК, ф. 49, д. 841, лл. 1–6].

Справа “О внесении в дворянскую родословную книгу Адила мурзы Мамакского и Адила мурзы Ногаева” 1820–1916 рр. [ГААРК, ф. 49, д. 5693, 111 л.] ілюструє процес отримання дворянських привілеїв сімейством Адила мурзи не за походженням, а за заслугами. У зв’язку з цим 10 грудня 1820 року колезький регістратор Аділь мурза Мамакський (прізвище було взято за назвою селища Мамак, в якому проживало сімейство) подає до ТДДЗ звернення і надає на підтвердження заслуг своїх і свого сімейства послужний список покійного батька Темір аги та указ про пожалування батька чином статського радника, а також копію указу про надання Аділь мурзі чину колезького регістратора [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 1–3, 5–10].

Повторне звернення було здійснено Аділь мурзою в 1830 році, але не Мамакським, а Ногаєвим, були подані необхідні додаткові документи, і у зверненні наголошувалось на внесенні сімейства до родовідної книги за чином батька – статського радника Темір аги [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 11–15]. ТДДЗ розглянуло документи Аділь мурзи 26 серпня 1830 року, відзначивши, що Аділь мурза із сімейством проживає в Сімферопольському і Перекопському повітах при 11 селищах, але в селищі Мамак має кам’яний панський будинок зі всіма додатковими будівлями до нього. Того ж таки дня було винесено рішення внести Аділь мурзу за чином його батька до 3-ї частини родовідної книги дворянства Таврійської губернії [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 17–21].

Документи і рішення були направлені в Сенат по Герольдії, але справа з цього питання була відновлена тільки в 1848 році після отримання ТДДЗ указу Сенату про доповнення документами справи роду Ногаєвих у зв’язку з новими вимогами [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 23–24].

Відновлення справи відбулося тільки в 1867 році, коли син чиновника 14 класу Атай мурзи Ногаєва, Умер мурза Ногаєв

надав додаткові документи і звернувся із проханням відновити справу із внесенням його сімейства до родовідної книги дворянства Таврійської губернії та отримав позитивне рішення указом Сенату від 16 жовтня 1867 р. [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 59–74].

Після внесення до родовідної книги Темір аги, Аділь мурзи, Атай мурзи і Умер мурзи Ногаєвих до ТДДЗ з подібним проханням звернувся ще один онук Аділя мурзи, син Аджи-Алі мурзи – Темір-Гази мурза. Оскільки прадід і дід вже були визнані дворянами, то для Темір-Гази мурзи ця процедура вже не мала великих труднощів. Ним були подані необхідні документи, які також знаходяться у справі, і указом Сенату від 11 листопада 1870 року його разом із батьком Аджи-Алі мурзою було внесено до 3 частини родовідної книги дворянства Таврійської губернії [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 75–85].

У справі збереглися різноманітні документи, що стосуються сімейної історії Умера мурзи і Темір-Гази мурзи, такі як свідоцтво про шлюб, доручення на ведення справ і навіть оригінал паспортної книги на ім'я Темір-Гази мурзи Ногаєва. Останні документи у справі датуються 1916 роком [ГААРК, ф. 49, д. 5693, лл. 85–111]. Слід відзначити, що у фонді є окрема справа про видання паспортної книги Темір-Гази мурзі [ГААРК, ф. 49, д. 5226, 3 л.]. У справі 3 листи, але тільки 1 документ стосується роду Ногаєвих – це заява, написана 22 вересня 1897 року колезьким секретарем Темір-Гази мурзою Ногаєвим, сином Аджи-Алі мурзи Ногаєва на адресу ТДДЗ із проханням видати безстрокову паспортну книжку. Така книжка йому була видана того ж 22 вересня 1897 року [ГААРК, ф. 49, д. 5226, л. 3].

Цікавими є дві невеликі справи, що стосуються синів Аділь мурзи – Аджи-Алі і Амета мурз Ногаєвих, кінця 30-х – початку 40-х років XIX століття [ГААРК, ф. 49, д. 1203, 6 л.; ГААРК, ф. 49, д. 1611, 2 л.]. Самі справи були відкриті на запит Таврійської губернської палати карного суду та Таврійського губернського приказу громадської опіки (Приказ общественного призрения) про надання інформації щодо дворянства Аджи-Алі і Амета мурз Ногаєвих. Як можна судити з документів, запит Таврійської губернської палати карного суду було надіслано у зв'язку з розглядом справи щодо нападу, здійсненого поміщиком Аджи-Алі мурзою та татарами селища Мамак на губернського секретаря

Єлизавету Демченкову [ГААРК, ф. 49, д. 1203, лл. 1–4]. Другий запит, пов'язаний із намаганням братів отримати відстрочку на виплату боргу померлого брата Іслям мурзи Ногаєва [ГААРК, ф. 49, д. 1611, л. 1–2]. Таким чином ці дві невеликі справи проливають світло на період кінця 30–40-х років в історії сімейства, який досить фрагментарно представлений у фондї.

Справа “Про внесення в дворянську родословну книгу Бахтиши мурзи Нагаєва” (в документах в основному прізвище пишеться як Ногаєв, але в деяких сімейних списках значиться “Нагаєв”), початок якої датується 1842 роком, стосується сімейства ще одного сина статського радника Теміра аги – поручника Мустафи мурзи та його сина Бахтиши мурзи Ногаєва [ГААРК, ф. 49, д. 6515, 43 л.]. У 1842 році Бахтиша мурза звертається в ТДДЗ із проханням про внесення його із братом Умершою мурзою до складу дворян Таврійської губернії і подає необхідні документи, що містять дані про службу та статки, родинні зв'язки цього сімейства. Є декілька документів 70-х років XIX століття, що стосуються вже нащадків Бахтиші та Умерші мурз [ГААРК, ф. 49, д. 6515, лл. 1–43].

Наступна у хронологічній послідовності справа “Об определении дворянина Умера мурзы Ногаева на службу в канцелярию Дворянского Собрания” [ГААРК, ф. 49, д. 4511, 12 л.] стосується вже знайомого нам Омера (Умера) мурзи Ногаєва, внука Аділя мурзи, який 15 січня 1879 року подає звернення щодо можливості своєї служби в канцелярії ТДДЗ. 5 лютого 1879 року після певної процедури його було зараховано до штату канцелярії. У справі також можна віднайти документи щодо отримання Омером та його родичами дворянського звання, і не зважаючи на те, що справа була закрита 15 лютого 1879 року, в ній зберігся формулярний послужний список, що дає можливість прослідкувати кар'єру Омера до 1888 року [ГААРК, ф. 49, д. 4511, лл. 1–12].

Остання справа, яку вдалося віднайти у фондї, це справа “Об исключении из владения вдовы Зейнеп Султан Ханым Ногаевой 5000 десятин земли, проданных ею лицам, не принадлежащим к дворянскому сословию” [ГААРК, ф. 49, д. 4607, 3 л.], яка датується 80-ми роками XIX століття і також стосується нащадків Аділь мурзи, а саме матері Темір-Гази мурзи та дружини Аджи-Алі мурзи – Зейнеп-Султан, яка проживала в маєтку Джавджурек,

при якому мала 5000 десятин. Як стає відомо з матеріалів справи, в 1881 році вдова Зейнеп-Султан Ханім Ногаєва продала 2898 десятин землі з 5000, якими володіла при селищі Джавджурек [ГААРК, ф. 49, д. 4607, лл. 1–3]. Слід зазначити, що саме це селище і було місцем народження Темир-Гази мурзи, і тут постійно проживало його сімейство. Окрім того, такі продажі землі татарською знаттю були не одиничні, в кінці XIX століття й інші татарські роди дуже часто розпродавали землю, причому все частіше покупцями ставали не дворяни, а окремі поселяни і товариства поселян, як в означеному випадку, коли 1298 десятин землі було продано товариству поселян-власників селища Кроненталь у кількості 44 осіб [ГААРК, ф. 49, д. 4607, л. 1]. У назві справи міститься помилка, оскільки, за матеріалами справи, Зейнеп-Султан продала не всі 5000 десятин землі, а тільки частину.

Таким чином, представлений огляд справ із фонду ТДДЗ показує, що в Криму в кінці XVIII–XIX століттях невелика кількість знатті мала ногайське походження і претендувала на дворянські привілеї; загалом можна нарахувати 6–7 сімейств. Протягом XIX століття ця цифра зменшується, більшість родин кінця XVIII – початку XIX століть не представлені в документах середини і кінця XIX століття.

ЛІТЕРАТУРА

Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК), ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 13. 3 л. О предоставлении документов на доказательство дворянства от помещиков Ногая мурзы, Султанши мурзы, Хая мурзы, Аметши мурзы, прапорщика Фетула мурзы, Османа мурзы, Маметши мурзы, Кутлуши мурзы, Батыр мурзы, Шахмет мурзы, Казы мурзы, Муса мурзы, Осман мурзы, Батыр мурзы (двум документам на доказательство дворянства).

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 206. 46 л. О рассмотрении документов на доказательство дворянства татарских помещиков, присланных из Новороссийского губернского правления.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 229. 3 л. О присылке Таврическим Дво-

рянским Собранием в Таврический гражданский и уголовный суд подтверждение о дворянстве ногайца Куданета.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 409. 3 л. О предоставлении документов на доказательство дворянства сеитского звания ногайца Абдурамана Утемамбетова. Копии.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 841. 6 л. По прошению Перекопского уездного предводителя дворянства Адила мурзы Ногаева об определении Губернским Секретарем Николая Цириготи на службу в канцелярию Таврического Дворянского Собрания.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1203. 6 л. О доставлении Таврической Палате уголовного суда сведений о дворянстве мурз Аджи Али и Амете Ногаевых.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1436. 80 л. О переводе с татарского языка документов о дворянском достоинстве баев и мурз, служивших при дворе Крымских ханов до присоединения Крымского полуострова к России.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 1611. 2 л. О доставлении Таврическому губернскому приказу общественного презрения сведений о дворянстве Аджи Али мурзы и Амета мурзы Ногаевых.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4511. 12 л. Об определении дворянина Умера мурзы Ногаева на службу в канцелярию Дворянского Собрания.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 4607. 3 л. Об исключении из владения вдовы Зейнеп Султан Ханым Ногаевой 5000 десятин земли, проданных ею лицам, не принадлежащим к дворянскому сословию.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 5226. 3 л. О выдаче паспортных книжек дворянам И. Н. Хрущову и Темир Газы Ногаеву.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 5693. 111 л. О внесении в дворянскую

родословную книгу Адиля мурзы Мамакского и Адиля мурзы Ногаева.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6515. 43 л. О внесении в дворянскую родословную книгу Бахтыши мурзы Нагаева.

ГААРК, ф. 49. Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание, оп. 1, д. 6548. 348 л. О внесении в дворянскую родословную книгу рода Ногаевых (Темир бея, Менгли бея, Адиля мурзы, Сеферши мурзы).

Мавріна О. С. Щодо процедури розгляду документів татарської знаті в Таврійському Дворянському Депутатському Зібранні // **Сходознавство**. Київ, 2011. № 53–54.

Мавріна О. С. Діяльність Таврійського Дворянського Депутатського Зібрання в справах перекладу документів татарської знаті другої половині XIX ст. // **Східний світ**. Київ, 2010. № 1.